

Narracje biograficzne
a poczucie tożsamości kobiet

NR 2812

Agnieszka Majewska-Kafarowska

Narracje biograficzne a poczucie tożsamości kobiet

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Katowice 2010

Redaktor serii: Pedagogika
Anna Nowak

Recenzent
Ewa Solarczyk-Ambrozik

Publikacja będzie dostępna — po wyczerpaniu nakładu — w wersji internetowej:

Śląska Biblioteka Cyfrowa:
www.sbc.org.pl

Spis treści

Wstęp	9
1. Tożsamość kobiet jako kategoria społeczno-kulturowa	13
1.1. Tożsamość w naukach społecznych	13
1.1.1. Przegląd definicji i ujęć	13
1.1.2. O dwóch modelach tożsamości	19
1.1.3. O czynnikach i wyznacznikach tożsamości	23
1.1.4. O poczuciu tożsamości	25
1.1.5. Podsumowanie	28
1.2. Tożsamość w (po)nowoczesności	29
1.2.1. (Po)nowoczesne problemy z tożsamością	29
1.2.2. Tożsamość narracyjna formą tożsamości (po)nowoczesnej	35
1.2.3. Podsumowanie	41
1.3. Tożsamość kobiet jako problem	42
1.3.1. Kobiecość, czyli społeczno-kulturowe egzemplifikacje płci	42
1.3.2. Ciało i jego znaczenie dla tożsamości kobiet, czyli tożsamościowy dyktat	47
1.3.3. Podsumowanie	51
2. Biograficzny wymiar edukacji	53
2.1. O edukacji kobiet	53
2.1.1. Sytuacja życiowa kobiet — uwagi o edukacji, pracy zawodowej i znaczeniu kobiecości	53
2.1.2. Edukacja drogą do samostanowienia?	64
2.1.3. Edukacja instytucjonalna miejscem socjalizacji ról społecznych	71
2.1.4. Podsumowanie	75
2.2. O biografiami edukacyjnych	76

2.2.1. Biografia edukacyjna jako biografia tematyczna	76
2.2.2. Pamięć autobiograficzna i jej znaczenie dla tożsamości człowieka	81
2.2.3. Narracja w konstruowaniu tożsamości	83
2.2.4. Podsumowanie	87
3. Metodologia badań własnych	89
3.1. Badania biograficzne — jakościowe podejście w budowaniu wiedzy o człowieku	89
3.2. Przedmiot i cel badań	96
3.3. Problemy badawcze	99
3.4. Dobór i charakterystyka próby badawczej	101
3.5. Schemat badań	102
3.5.1. Metody zbierania danych	102
3.5.2. Metody analizy danych	105
4. Biografie edukacyjne — prezentacja na podstawie badań własnych	109
4.1. Sylwetki badanych — szkice na podstawie wywiadów narracyjnych	109
4.2. Przedszkole, pamięć znaczących osób i wydarzeń	118
4.2.1. Podsumowanie	122
4.3. Szkoła podstawowa	123
4.3.1. Edukacyjny start i jego uwarunkowania	123
4.3.2. Wypełnianie roli uczennicy	128
4.3.3. Relacje koleżeńskie i atmosfera szkolna	133
4.3.4. Nauczyciele i ich praca	135
4.3.5. Aktywność pozalekcyjna i jej uwarunkowania	139
4.3.6. Uczennice i uczniowie — różnice w zajęciach szkolnych	143
4.3.7. Szkoła zwierciadłem rzeczywistości społeczno-politycznej	144
4.3.8. Podsumowanie	146
4.4. Szkoła średnia	148
4.4.1. Uwarunkowania wyboru szkoły średniej	148
4.4.2. Adaptacja i samopoczucie w „nowej szkole”	153
4.4.3. Przebieg i uwarunkowania funkcjonowania w szkole	156
4.4.4. Nauczyciele w pamięci badanych kobiet	158
4.4.5. Świat zewnętrzny w zwierciadle szkoły średniej	163
4.4.6. Podsumowanie	165
4.5. Szkoła wyższa	166
4.5.1. Przerwa edukacyjna — jej uwarunkowania i znaczenie	166
4.5.2. Motywacja a wybór szkoły, kierunku i trybu kształcenia	172
4.5.3. Wypełnianie roli studentki a samopoczucie i samoocena	175

4.5.4.	Uczestnictwo w grupie, wchodzenie w relacje	178
4.5.5.	Wartość i znaczenie edukacji w opinii badanych	181
4.5.6.	Podsumowanie	186
5.	Czynniki warunkujące poczucie tożsamości — ilustracje empiryczne na podstawie zebranych biografii edukacyjnych	189
5.1.	Jowita — „jestem niedoskonała, dążę do doskonałości”	190
5.1.1.	Podsumowanie	195
5.2.	Agata — „jestem impulsywna i pewna siebie i zawsze taka byłam”	197
5.2.1.	Podsumowanie	201
5.3.	Milena — „jestem osobą bardzo cierpliwą”	202
5.3.1.	Podsumowanie	205
5.4.	Liliana — „nie wierzyłam nigdy w swoje siły”	205
5.4.1.	Podsumowanie	209
5.5.	Matylda — „jestem ciekawska, mam wszechstronne zainteresowania”	210
5.5.1.	Podsumowanie	213
5.6.	Martyna — „jestem bardzo dynamiczna i do bólu szczerą”	214
5.6.1.	Podsumowanie	216
5.7.	Łucja — „jestem matką i ojcem”	217
5.7.1.	Podsumowanie	219
5.8.	Anna — „ja jestem takie duże dziecko”	219
5.8.1.	Podsumowanie	222
5.9.	Żaneta — „zawsze byłam bardzo aktywna”	223
5.9.1.	Podsumowanie	225
5.10.	Magdalena — „jestem bardzo lojalna, jak coś komuś obiecuję, to choćby się waliło i paliło, to muszę dotrzymać”	226
5.10.1.	Podsumowanie	228
5.11.	Helena — „mam w sobie taką pewność i spokojnie wypowiadam swoje myśli”	229
5.11.1.	Podsumowanie	231
5.12.	Maria — „zawsze byłam i jestem dobrym słuchaczem”	231
5.12.1.	Podsumowanie	233
5.13.	Kazimiera — „jestem otwarta i szczerą, stałam się wreszcie sobą”	234
5.13.1.	Podsumowanie	236
5.14.	Krystyna — „ja jestem taką osobą niewierzącą w siebie”	237
5.14.1.	Podsumowanie	239
5.15.	Gabriela — „jestem taki męski typ kobiety”	239
5.15.1.	Podsumowanie	242
5.16.	Zuzanna — „mam niskie poczucie wartości, ale zawsze byłam wygadana”	242
5.16.1.	Podsumowanie	246

5.17. Emilia — „zawsze byłam bardzo uczuciowa i ciepła”	247
5.17.1. Podsumowanie	249
5.18. Wiktoria — „zawsze byłam bardzo ambitna”	249
5.18.1. Podsumowanie	253
5.19. Wnioski — rola edukacji w kształtowaniu się poczucia tożsamości badanych kobiet	253
Zakończenie	259
Aneksy	263
Bibliografia	269
Summary	283
Résumé	284

Wstęp

Spośród wielu problemów dostrzeganych we współczesnym świecie wybrałam poczucie tożsamości i aktywności edukacyjnej kobiet, a dokładniej rzecz ujmując: biografii edukacyjnej, jako niezwykle interesujące, ważne w obliczu specyfiki współczesności, a jednocześnie uznałam to zagadnienie za nie dość opracowane.

Jedną z bezpośrednich przyczyn rozwoju problematyki kobiecej, jaką w ostatnich latach obserwujemy, jest — w moim mniemaniu — społeczne zjawisko nierównego traktowania płci w wielu dziedzinach życia. Kobiety stanowią połowę społeczeństwa, którego drugą połowę stanowią mężczyźni. Jednak to kobiety, a nie mężczyźni, określane są mianem „druga płć”¹, czego fascynującym dokumentem jest historia ludzkości. Jeszcze bardziej fascynujące jest poszukiwanie odpowiedzi na pytanie: dlaczego tak jest? Podejmując próbę odpowiedzi na to pytanie, nie można nie zastanawiać się nad problematyką tożsamości kobiet i mężczyzn, czynników kształtujących tożsamość, a także możliwości rozwoju tożsamości w kontekście współczesnych uwarunkowań kulturowo-społecznych. Szczególnie zaś jest to zasadne w obliczu zmian społecznych, tworzenia się „nowego kontraktu płci”², umożliwiającego wreszcie kobietom, na równi z mężczyznami, poszukiwanie własnej tożsamości, rozumianej w kategoriach zadania do wykonania³.

Edukacja współcześnie jest postrzegana jako wartość niezaprzeczalna, zwłaszcza jeśli mamy na względzie sytuację człowieka w dobie niezwykle zaawansowanego postępu, rozwoju nauk, zmian zachodzących w spo-

¹ Określenie „druga płć” wprowadzone przez Simone de Beauvoir wciąż — wydaje się — nie straciło na aktualności, a minęło przecież prawie 100 lat.

² Zob. *Kobiety w Polsce na przełomie wieków. Nowy kontrakt płci?* Red. M. Fuszara. Warszawa 2002.

³ Zob. A. Giddens: *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*. Przeł. A. Szulżycka. Warszawa 2001.

łeczeństwie, zagrożeń cywilizacyjnych. Szczególnie cenny i uzasadniony wydaje się dziś postulat kształcenia przez całe życie czy idea auto-edukacji i zdefiniowana przez Dzierżymira Jankowskiego jako fragmentu planu życia, strategii życiowej⁴. Codziennosc XXI wieku i specyfika życia zarówno w wymiarze indywidualnym, jednostkowym, lecz przede wszystkim globalnym, czyni dzisiaj — moim zdaniem — bardziej zrozumiałe i bliższe sercu zawarte w tytule przesłanie raportu Edgara Faure’a z 1975 roku: *Uczyć się aby być*⁵. Wyraz „być” rozumiem nieco metaforycznie: jako poczucie tożsamości, obraz „ja”, definicję czy koncepcję siebie. O tym, jak ważna jest problematyka rozwoju tożsamości, nie trzeba przekonywać, wystarczy — za Erikiem Homburgerem Eriksonem — przywołać skutki zaburzeń rozwoju tożsamości, jakie ponosi jednostka: poczucie izolacji, wstydlivość, niepewność, niewiara we własne możliwości, przekonanie, że życie raczej się przytrafia, aniżeli jest intencjonalnie przeżywane, brak planów lub tworzenie planów nierealnych, brak zaufania do ludzi i całego świata czy wreszcie dezintegracja poczucia wewnętrznej spójności⁶. Ponoszone przez jednostkę negatywne skutki mają swoje przełożenie na sytuację społeczną. Innymi słowy: nie dotyczą one tylko samej jednostki, ale mają także wymiar społeczny.

W obliczu narastających w epoce ponowoczesnej zagrożeń tożsamości, edukację należy rozpatrywać także jako czynnik kształtujący tożsamość jednostki, dostarczający licznych okazji i możliwości do zbierania informacji o sobie, pomocny w autodefiniowaniu siebie. Kobiety w Polsce są lepiej wykształcone od mężczyzn, dłużej uczestniczą w edukacji, chętniej ją podejmują i mimo to znajdują się na gorszej, w porównaniu z mężczyznami, pozycji w odniesieniu do wielu obszarów życia społeczno-gospodarczego⁷. To sugeruje, by edukację analizować nie tylko jako czynnik warunkujący jakość życia, ale także jako obszar rozgrywania się i czynnik procesów tożsamościowych. Edukacja towarzyszy kobietom przez wiele lat ich życia, w jej trakcie tworzy się i rozwija tożsamość danej jednostki, dlatego edukację należy rozpatrywać także w odniesieniu do tożsamości, czego próbą ujęcia jest niniejsza praca.

Rozdział 1. poświęciłam teoretycznemu wprowadzeniu w problematykę tożsamości człowieka. Opisałam tożsamość jako problem nauk społecznych, ukazując jego złożoność i wynikającą z tego interdyscyplinarność. Przed-

⁴ Zob. D. Jankowski: *Autoedukacja wyzwaniem współczesności*. Toruń 1999.

⁵ E. Faure: *Uczyć się, aby być*. Przetł. Z. Zakrzewska, przedmowa do wyd. pol. C. Kupisiewicz. Warszawa 1975.

⁶ Zob. np. L. Witkowski: *Rozwój i tożsamość w cyklu życia. Studium koncepcji Erika H. Eriksona*. Toruń 2000.

⁷ Zob. np. H. Domański: *Zadowolony niewolnik? Studium o nierówności między mężczyznami i kobietami w Polsce*. Warszawa 1992.

stawiłam różne definicje i koncepcje tożsamości, ze szczególnym podkreśleniem tych, które ujmują tożsamość jako proces całościowy i mieszczą się w perspektywie pedagogiczno-andragogicznej. Szczególną inspiracją były dla mnie koncepcje tożsamości narracyjnej Paula Ricoeura, Anthony'ego Giddensa i Charlesa Taylora. Przeanalizowałam też społeczno-kulturowe uwarunkowania tożsamości kobiet, przedstawiając ich (po)nowoczesny kontekst.

W rozdziale 2. przedmiotem moich teoretycznych rozważań była edukacja kobiet w wymiarze biograficznym. Edukację kobiet rozpatrywałam w odniesieniu do ich sytuacji życiowej, pracy zawodowej, jak również możliwości samostanowienia. Zająłam się także edukacją jako miejscem odbywania się socjalizacji społecznej. Traktując biografię edukacyjną jako biografię tematyczną, ukazałam jej powiązania z biografią całościową, jak również znaczenie pamięci autobiograficznej dla przebiegu narracji biograficznej, ale i dla tożsamości człowieka.

Rozdział 3. poświęciłam na prezentację koncepcji metodologicznej, na podstawie której realizowałam proces badawczy. Pokazuję znaczenie badań jakościowych, szczególnie zaś metody biograficznej, dla budowania wiedzy o człowieku. Przedstawiam także schemat własnych badań.

W rozdziale 4. prezentuję biografie edukacyjne badanych kobiet, uwzględniając etapowość edukacji i wyłaniające się z materiału biograficznego pewne wątki stałe. Tak dokonana prezentacja zebranych biografii stanowić ma wprowadzenie do rozdziału 5., w którym ukazuję poczucie tożsamości badanych kobiet, jak również czynniki, jakie towarzyszyły procesowi kształtowania się ich tożsamości. Rozdział 6. jest z kolei niejako empiryczną ilustracją zagadnień, omawianych w rozdziałach 1. i 2., co potwierdzam w zakończeniu pracy.

Agnieszka Majewska-Kafarowska

Biographic narratives and the sense of women's identity

Summary

The very work has two aims: to diagnose women's biography and their sense of identity as well as search relations between educational biography and the sense of identity. In order to reach these empirical aims it was essential to conduct a theoretical analysis of the issues concerning man's identity and biography, which was done in chapters 1 and 2. The research questions reflected the belief that man's biography is a never-ending collection of information on his/her life and him/herself alone.

Thanks to the biographic method, including a narrative interview, 18 interviews were collected which underwent a qualitative analysis. The results of the very analysis were presented in chapters 4 and 5. Chapter 4 shows educational paths of the women in question, presenting them according to subsequent stages of education, and key motives within particular stages, deriving from the research material. Chapter 5 discusses the sense of identity of the respondents as well as conditions which, in their opinion, influenced its shape (detailed questions among them), and, thus, formulate conclusions derived from the analysis of the biographical material.

Individual biographies presented in chapter 5 exemplify individualism of a human life. It was also to serve a close analysis of the ways of perceiving and defining oneself. Showing the sense of identity of particular respondents a summary was provided after each portrait, considered to be helpful in consolidating a holistic picture of the sense of identity of a given woman. The very summaries also helped to present a certain set of identity factors placed in education and outside it which did not refer to just one biography, but many, and, even in majority. Thus, it turned out that certain common elements regarded to be universal for the group examined appear individually, in different human experiences.

The biographic material presented shows the importance and role of education, the educational path and experiences collected as a result of it, for the functioning of women, their life situation and sense of identity, the education as an important and essential area where identity processes are taking place.

Agnieszka Majewska-Kafarowska

Les narrations biographiques et la sensation d'identité des femmes

Résumé

La présente étude a deux objectifs : diagnostiquer les biographies des femmes et leur sensation d'identité, et rechercher des relations entre une biographie éducative et la sensation d'identité. Pour réaliser ces buts scientifiques il était très important d'effectuer une analyse théorique des problèmes concernant l'identité et la biographie de l'homme, ce que nous avons fait dans les chapitres 1 et 2. Les questions posées exprimaient la conviction que la biographie de l'homme est un ensemble infini d'éléments sur sa vie et sur lui-même.

Pour employer la méthode biographique et dans le cadre de l'enquête narrative, nous avons collecté 18 entretiens que nous avons ensuite analysés. Les résultats de cette étude sont exposés dans le chapitre 4 et 5. Dans le chapitre 4 nous avons présenté des chemins éducatifs des femmes questionnées, selon des étapes consécutives, ordonnées selon les trames principales, qui jaillissaient des matériaux collectés. Dans la cinquième chapitre nous avons présenté la sensation d'identité des femmes questionnées, et également les conditions qui, dans leur opinion, l'ont influencée. Ces chapitres ont permis de trouver les réponses à deux questions primordiales, et par conséquent aux autres questions dans nos recherches, et formuler ensuite des conclusions résultant de l'analyse des données biographiques.

Les biographies individuelles, présentées dans le cinquième chapitre exemplifient l'unicité de la vie humaine, la singularité du sort de l'homme, ce qui devait servir aussi à une analyse attentive des modèles de perception, d'auto-détermination. En étudiant la sensation d'identité des personnes questionnées nous avons attaché après chaque portrait une conclusion favorable pour former l'image globale de l'identité de chaque femme. Ces conclusions ont permis à étaler un ensemble de facteurs d'identité, placés dans l'éducation et hors d'elle, propres non pour une seule biographie mais pour un certain nombre et même leur totalité. Il s'est avéré que dans les histoires individuelles, extrêmement diverses, il existe des éléments communs, jugés universels pour ce groupe donné.

Le matériel biographique, présenté dans l'étude, démontre l'importance et la signification de l'éducation et des expériences accumulées au cours de ce chemin pour le fonctionnement des femmes, leur situation vitale et leur sensation d'identité ; à cette lumière l'éducation devient un espace crucial pour la réalisation des processus d'identité.

Redaktor
Katarzyna Więckowska

Projektant okładki
Paulina Tomaszewska-Ciepty

Redaktor techniczny
Barbara Arenhövel

Korektor
Lidia Szumigala

Copyright © 2010 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-1954-4

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 18,00. Ark. wyd. 22,5. Papier
offset. kl. III, 90 g Cena 28 zł (+ VAT)

Łamanie: Pracownia Składu Komputerowego
Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego
Druk i oprawa: SOWA Sp. z o.o.
ul. Hrubieszowska 6a, 01-209 Warszawa